

RUSHANA ZARIPOVA,

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti

“PUANKARE” DA RUHIYATNING O‘ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya. Badiiy asar tahlil, talqin qilinar ekan, yozuvchining ruhiy holati, kayfiyati unga ko‘chganini guvohi bo‘lamiz. Ya‘ni, har qanday ijodkor asarlarida, eng avvalo o‘z qalbini, o‘z ma‘naviy dunyosini aks ettiradi. Yozuvchi Abduqayum Yo‘ldosh ham katta-kichik asarlari orqali o‘zining ong osti g‘oyalari, qalb kechinmalari va psixologik dunyoqarashini kitobxonlarga yuksak badiiylilik bilan yetkazib beradi. Natijada ijodkor asarlari bilan tanishgan kitobxon muallifning ijodiy olamiga yanada bog‘lanib qoladi. Maqolamizda “Puankare” hikoyasidagi bosh qahramonning ruhiy tasviri va uning o‘ziga xosliklari haqida so‘z boradi.

Tayanch so‘zlar: “Puankare”, ruhiyat, uslub, xarakter, badiiylilik, metod, tahlil.

Annotation. While analyzing and interpreting the work of art, we witness the transfer of the writer’s mental state and mood to it. That is, in the work of any artist, he first of all reflects his soul and spiritual world. The writer Abduqayum Yoldosh also conveys his subconscious ideas, emotional experiences, and psychological worldview to the readers with high artistic skill through his large and small works. As a result, the reader who gets to know the author’s work closely becomes more connected to the creative world of the author. Our article talks about the mental image of the main character in the story “Poincaré” and its characteristics.

Key words: “Poincaré”, mentality, style, character, artistry, style, analysis.

Аннотация. Анализируя и интерпретируя художественное произведение, мы являемся свидетелями того, как в него передаются душевное состояние и настроение писателя. То есть в произведениях любого художника он, прежде всего, отражает свою душу, свой духовный мир. Писатель Абдукаюм Юлдош также с высоким артистизмом передает читателям свои подсознательные идеи, душевные переживания и психологическое мировоззрение через свои большие и маленькие произведения. В результате читатель, знакомящийся с произведениями автора, сильнее привязывается к творческому миру автора. В нашей статье говорится о мысленном образе главного героя рассказа “Пуанкаре” и его особенностях.

Ключевые слова: “Пуанкаре”, менталитет, стиль, характер, художественность, метод, анализ.

Qachonlardir mavzuning muhimligi, yana ba’zi paytlar tasvirlanayotgan voqealar va hodisotlarning qiziqarli ekani, bir zamonlar esa badiiy san’atlarning qo‘llanish darajasi badiiy asarlarning saviyasini ko‘rsatadigan asosiy belgi hisoblangan bo‘lsa, bugungi kun adabiyotining asosiy maqsadi hech kimga o‘xshamaslik, betakrorlik bo‘lib qoldi. “Hozirgi adabiyot uchun mavzu emas, odam muhimligi sabab olamshumul mavzular o‘rnini odamshumul tasvirlar egallab boryapti”. [Qozoqboy Yo‘ldoshev, 2023:553]. Shu sababli bir-biriga o‘xshamagan turli xil tasvir yo‘nalishlari paydo bo‘lmoqda. Bu esa milliy adabiyotimizning yuksalishiga, uning taraqqiy

etishiga sezilarli ta'sir etyapti. So'nggi paytlardagi nasrimizda shaxs ruhiyati, uning kechinmalari ko'proq tasvirlanmoqdaki, bu jarayon kitobxon dunyoqarashi va sezimlariga ham bir qadar ta'sir etmasdan qolmaydi. Ya'ni, badiiy psixologizmga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Badiiy psixologizm – bu insonning ruhiy dunyosini, uning his-tuyg'u, fikr-mulohaza, xarakter va da'vatlarini badiiy so'z bilan tasvirlash san'ati bo'lib, iste'dodli yozuvchi Abduqayum Yo'ldoshevning asarlarida ham badiiy psixologizmning turli ko'rinishlari mavjud. Yozuvchining hikoya, qissa, roman va she'rlarida o'z-o'zini anglash, o'zini o'zgartirishga harakat qilish, o'z-o'zini qadrlash kabi mavzular ko'p uchrab turadi. Uning asarlarida insonning ichki dunyosi, uning muammolari, shubhalari, qarorlari, umidlari, qo'rqinchlari, muhabbati, g'am-g'ussasi, zavqlari, orzu-intilishlari, qasoskorligi, kechirimlilik, mehrli, xiyonatli, sadoqatli, yolg'onchi, haqiqatparvar bo'lishi kabi psixologik holatlar tasvirlanadi, buni biz muallifning qator asarlari bilan tanishish asnosida shohidi bo'lamiz.

Abduqayum Yo'ldoshev asarlarida badiiy psixologizmning usullari bir-biriga bog'liq va to'liq bo'lib, insonning ruhiy dunyosini chuqur va aniq tasvirlashga yordam beradi. Uning asarlarida insonning ruhiy dunyosini tasvirlashda badiiy mahorat, uslub, til, obraz, timsol, dialog, monolog, tavsif kabi vositalar keng qo'llaniladi. Shuningdek, muallif obrazlarning ruhiy dunyosini tasvirlashda ijtimoiy-tarixiy, maishiy-biografik, individual-psixologik hodisa va holatlarni kuzatib, ulardan ta'sirlaniladi, shu ta'sir doirasidan chiqmagan holda yoki shu holatga tushib o'z asarlarini yaratadi, pirovard natijada boshqalarni ham ta'sirlantiradi. A.Yo'ldosh asarlarida odatdagidek boshini o'qishingiz bilan oxiri ma'lum bo'ladigan yoki ma'lum bir sabab va oqibat tegrasida harakat qiladigan obrazlar tasvirlanmaydi. Bir qarashda ijtimoiy ikir-chikirlar, o'ziga xos tushuniksiz xarakterlar aks etganday tuyulguvchi bu asarlarni tushunish oson kechmaydi. Chunki bu tasvirlar zamiridagi ma'noni kitobxonning o'zi topishi kerak bo'ladi. Aytish mumkinki, bu kabi o'ziga xos badiiy topilmalar adabiyotni yangilabgina qolmay, kitobxonlar saviyasining o'sishiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan ahamiyatli. Abduqayum Yo'ldosh asarlarining ichki mexanizmi qandayligini, ularning badiiyatini ta'minlagan omillar nimalardan iboratligini aniqlashga urinish kitobxonga hayotning ko'zga tashlanavermaydigan kichik hodisalar zamiridagi ulkan ma'nolarni teran anglab yetish imkonini beradi.

Yozuvchining “Sunbulaning ilk shanbasi”, “Timsohni ko'z yoshlari”, “Alvido, go'zallik”, “Parim bo'lsa”, “Osmon og'ushi” kabi ko'plab asarlari uning poetik iste'dodi muntazam sayqal topib, milliy adabiyotimizni o'zgacha tasvir yo'sini bilan boyitayotganini ko'rsatadi. Yozuvchi badiiy asar zimmasiga unga xos bo'lmagan yo'sinda keragidan ortiq ijtimoiy yuk ortishni istamaydi, u voqealarni emas, balki ruhiyat va xayol jilvalarini aks ettirishga ko'proq e'tibor qaratadi. Chunki “chinakam odamga xos asl sifatlar ruhiy to'lg'amlar va xayolot parvozida to'laroq namoyon bo'ladi. Odam shaxslashgani, o'z ichiga ko'proq nazar tashlagani sari tuyg'ular jilvasi ranginlashib boradi”. [Qozoqboy Yo'ldoshev, 2006: 37].

A.Yo'ldosh asarlarida gohida kishining ensasini qotirar darajada mayda ko'rinadigan narsalarning ikir-chikirigacha tasvirlanishida qahramonning har bir xatti-harakati emas, balki har lahza o'zgarib turadigan, o'zining xayolot dunyosini ham o'ta sinchkovlik bilan taftish qila oladigan shaxs ruhiyati aks etadi. “Badiiy asar xoh lirik, xoh nasr, xoh drama bo'lsin – yozuvchining ijod mahsuli. Farzand ota-onaga o'xshamasligi mumkin emas. Badiiy asar tahlil, talqin qilinganda, tabiiyki, yozuvchining ruhiy holati, kayfiyati hisobga olinadi. [Abdug'afur Rasulov, 2006:75]. Yoki: “Har qanday ijodkor asarlarida, eng avvalo o'z qalbini, o'z ma'naviy dunyosini aks ettiradi”. [Bahodir Karimov, 2018:174]. Darhaqiqat, taniqli yozuvchi Abduqayum Yo'ldosh ham katta-kichik asarlari orqali o'zining ong osti g'oyalari, qalb kechinmalari va psixologik dunyoqarashini kitobxonlarga yuksak badiiylilik bilan yetkazib beradi. Natijada ijodkor asarlari bilan tanishgan kitobxon muallifning ijodiy olamiga yanada bog'lanib qoladi. Har bir qissa va hikoyada o'zining

taqdir chizgilarining bir satrini bo'lsa-da ko'radi. Ulardagi dramatik voqealarni qalban his etadi. Masalan, ko'plab muhokamalarga sabab bo'lgan asari "Puankare"da ham bir inson hayoti misolida butun boshli millatning og'riqlarini tasvirlab bergan.

Xudoyim, meni o'ttiz yil orqaga qaytar, qaytar, Xudoyim...

Mazkur jumalarni o'qigan kitobxon borki, qalb tubiga cho'kib qolgan, har lahzada jizillab qo'yadigan og'riqli armoni uning xayollarida qayta jonlanadi. Albatta, hammaning ham o'z xatosi, shunga yarasha armonlari bor. "Vaqt ortga qaytib qolganda edi, falon qilgan bo'lardim", degan afsuslari ko'p. Yuqoridagi nido qiluvchi odam Abduqayum Yo'ldoshevning "Puankare" asari bosh qahramonidir. Bu qahramon siz-u biz bilan zamondosh, hamnafas, ziyoli bir inson. Uning ham orzulari, orzu bo'lganda ham erishishga qattiq harakat qilgan, ammo ular ushalmagach telbalar ko'yiga tushirgan bir orzusi bor edi.

Munaqqid Ozod Sharafiddinov "Xarakter – badiiylik mezoni" maqolasida: "Xarakter yaratish masalasi badiiy adabiyotning eng murakkab va eng jumboqli vazifasidir. Jahon adabiyoti bir-biriga o'xshamagan, bir-biridan mukammal rango-rang xarakterlarga boy. Turli tuman asarlarni tahlil qilib, ularda xarakter qanday yaratilganini aniqlash mumkin, lekin uni qanday yaratish kerakligi haqida retsept berib bo'lmaydi",-deb yozadi. [Ozod Sharafiddinov, 1985:82]. Abduqayum Yo'ldosh ham ushbu asarining tub zamirida jamiyatning turli qatlam vakillari xarakterini ochishga harakat qilgan. Masalan, oddiy Tirkash cho'pon, uy bekasi bo'lgan rafiqasi, ziyoli qatlam vakillari, yosh talabalar, zehnli shogird, ilm yo'lida umrini baxshida etgan haqiqiy olim – bularning barchasi atrofimizda, siz-u biz qatori yashab kelayotgan insonlarning tipik vakillaridir. Bundan tashqari yozuvchimiz xiyonatkor insonlarni, befarq, vijdotsiz va albatta, hayotning ustuni bo'lgan munis, mushfiq, yaxshi insonlarni tasvirlashni ham unutmagan.

"Puankare" 2012-yilda yozilgan, roman mazmunini tashigan, qayta-qayta nashrdan chiqayotgan hikoya janridagi asardir. Asarda iztirobli o'tgan o'ttiz yillik hayot asosiy obyekt qilib olingan. Boshqa hikoyalariga nisbatan ushbu asar ko'pchilik e'tirofiga, munozaralarga sabab bo'ldi. Ijodkor "Puankare"ni ijodiy ulg'aygan chog'i – ellik yoshida yozgan. Hajmi jihatidan ham adibning boshqa hikoyalaridan ajralib turadi. Hikoya uchun portfel, Tirkash, Puankare gipotezasi, to'y, do'st, oila, uy, pul, baxt, ilm kabilar kalit so'z bo'la olgan. Ushbu so'zlar hikoya syujeti qismlarini bir-biri bilan bog'lab, qahramon ruhiyatini ochishga xizmat qilgan. Asar qahramon nutqidan hikoya qilinsa-da, uning ismi biror o'rinda tilga olinmaydi. Faqat boshidan kechirganlari, ko'nglidan o'tkazganlari armon bilan bayon etiladi.

Asar qahramonining ismsizligida ham o'ziga xos bir ramziylik bor. Hayot deb atalmish ulug'ne'matdan foydalana olmagan, ziyoli bo'lsa-da, jamiyatda o'z o'rnini topolmagan, inson sifatida qadrini bilmagan odam ataylab ismsiz qoldiriladi. Nomsiz odam aqalli oilasida-da munosib o'rinni, otalik maqomini saqlab qololmadi. Nazdida taqdir unga adolatsizlik qildi. To'g'ri, o'ttiz yil besamar o'tgan fojiali umrga nafaqat o'zi, balki ota-onasi, rafiqasi, do'sti, jamiyat ham bab-barobar aybdor. Albatta, har kim har bir asarni o'zicha, dunyoqarashi, maqsadiga muvofiq anglaydi. "Puankare"ni ham har kim shu tarzda tushunadi. Asar boshida "Puankare"ning asosiy qahramoni universitetda o'qituvchi, Puankare gipotezasi shaydosi, ilm yo'lida har neni qurbon qilishga tayyor, yosh, g'ayratli, talabchan ekanligi a'yon bo'ladi. Asar syujetining asosini qahramonning ruhiy holati, qalb kechinmalari tashkil etadi. Adibning "Vaqt ta'sirini o'tkazmaydigan narsaning o'zi qolmabdi. Hatto, asl mol ham uning qoshida "ojiz ekan" deya haqiqat bilan boshlanadigan va ismsiz qahramonning achinarli, alamli hayoti chuqur iztirob bilan naql qilingan ushbu asari hech bir zamonda o'quvchiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi va u turlicha talqinlarga imkon beradi.

"Puankare" adibning asarlari orasida syujeti, inson ruhiyatini ochib berish ko'lami bilan alohida ajralib turadi. Bosh qahramon: "Vaholanki, o'sha kas meni rasvoyi raddi balo qildi! Ha, u o'g'irladi, faqat qo'lyozmamni emas, u mening kelajagimni o'g'irladi, u mening orzularim-

ni o'g'irladi, u mening odamlilik siyog'imni o'g'irladi, u mening "men"ligimni o'g'irladi, o'zimdanda o'zimni o'g'irladi! U bir lahzada meni osmonda, bulutlar bag'rida uchib yurgan jo'rasini shartta giribonidan tutdi va po'rsillab yorilib yotgan qattiq zaminga shunaqangi gursillatib urdiki, suyak-suyaklarimga qadar maydalanib-parchalanib, miyamning qatig'i otilib ketdi, bu zarbaning asorati hali-hanuz hayotimni zaharlab keladi: ba ayni "cho'rt" etib singan suyagimning yorqasi asab tolalarimni ayovsiz tilayotgandek chidab bo'lmas azobda qolaman; ne makon, ne zamonda umrguzaronlik qilayotganimni anglab-anglamay, atrofga nolon boqaman; million tonnalik ulkan tosh ustimda, men esa torgina yoriqqa tiqilib qolgan odamday nafasim qaytadi, og'zimni kapa-kappa ochaman, ammo bu naf bermaydi, gursillab urayotgan yurak ko'krak qafasimni yorib chiqib ketguday kattalashaveradi, mana, mana, hozir, oniy soniyadan so'ng havo to'lg'azilayotgan sharday paqillab yoriladi" [2022:49] o'rnidan so'ng syujet chizig'ida tugun paydo bo'ladi.

Ichki monologdan shu narsa ma'lum bo'ladi, kelajagini, orzularini, o'zligini, baxt-u quvonchini, sog'ligini o'g'irlagan, do'stim deb yurgan "o'sha kas"dan butun vujudi bilan nafratlanadi. Hayotini boshidan boshlagisi keladi, hech bo'lmaganda o'zgartirish uchun atrofga nolon boqib, kimdandir najot kutadi. Qahramonimiz qalbidagi iztiroblar, o'ylar, ushalmagan armonli orzusining iskanjasida, ziddiyatli holatlar qurshovida tasvirlanadi. Bu ziddiyat o'quvchiga ham yuqadi. Syujet chizig'ida tugun paydo bo'lganidan so'ng qahramonimiz hayotining kirish qismining bayonini boshlaydi.

Inson sifatida do'stlikning qadrini bilmaydigan, o'z shaxsiy manfaati yo'lida boshqalarni top-tab, qalbida adolat hissi so'ngan, imoni zaif do'stini ham yozuvchi ismsiz qoldirishida jamiyatdagi bu toifa insonlarga ishora qilgan. Bu asarda faqatgina bir shaxsning ayanchli umri emas, butun bir davrning muammosi qalamga olingan. Odamning tabiatida boshqalardan ustun bo'lish, birinchi bo'lish hissi hamisha jo'sh uradi. Qahramonimiz ham Puankare gipotezasining yechimini topishda birinchi bo'lishga astoydil harakat qiladi, ammo muhit bunga imkon bermadi.

Hikoyani ishtiyoq bilan mutolaa qilgan kishi undagi portret tasviri ham teran ma'noga ega ekanini payqaydi. "Bir asrning uchdan birini o'tab-o'tamay yuzimga o'xshab bujmayib, qarimsiq bo'lib qoldi; bir xil joylarining terisi ko'chgan, kal boshimni eslatadi...chap oyog'imdagi boldir suyagining to'rt enlikka qisqargan, boshi qaltirab turadigan bo'lib qolgani, tutilib-tutilib qoladigan odat chiqargan" [2022:44].

Yuqoridagi tasvirda portfel haqida gap borayotgan bo'lsa-da, lekin unda qahramonning o'zini ko'rgandek bo'lamiz. "Puankare"ning ismsiz bosh qahramonining o'ttiz besh yil avval olingan portfelini haligacha ko'tarib yurganidan kamxarjligi, biri ikki bo'lmaganini kitobxon ilg'aydi. Vaqt faqat portfelga emas, qahramonimizga ham ortig'i bilan ta'sirini o'tkazgan edi. Voqea qahramon tilidan hikoya qilinadi. Kirish qismidanoq afsuslanish, o'zining shaxsiyatidan norozi insonni ko'ramiz. Adib ushbu hikoyasida ijtimoiy hayotda noxushlik, turmush ayanchli ekani, oddiy odamlarning yaxshiroq yashashga imkoni yetmasligi, to'ylardagi ortiqcha xarajatlarning oilaning turmush tarziga, kelajagiga salbiy ta'sir qilishini nazarda tutadi. Bosh qahramonimiz "Puankare" "sahna"sida sodda, "bo'yni bo'sh", atrofdagi voqealarga tezda ko'nib ketuvchi, ishonuvchan kimsa sifatida paydo bo'ladi va hikoya yakunigacha shu holida qoladi.

"Tabiatda bo'shliq bo'lmaydi. U albatta, nima bilandir to'ldiriladi. Qanchalik tan olmaslikka urinmayin, qanchalik qarshilik ko'rsatmayin, jon-jahdim bilan inkor etmayin, biroq baribir, tabiat qonunlari qoshida ojizligimni ozgina bo'lsa-da, idrok etib turardim: Ong-shuurni tafakkurni birdaniga ikki tomonga yo'naltirib bo'lmaydi, ikki kemaga tushgan g'arq bo'ladi. Inchunin, yo ilm, yo moddiyat" [2022:49].

Asar qahramoni bu xulosaga kelganida hayot karvoni o'zining so'nggi bekatlari tomon yo'l olgan, bu ixtiro arafasida turgan "katta o'qituvchi esa "muvvati burab qo'yilgan, abadiy ishga

mo'ljallangan qo'g'irchoqday tinmay ishlar, avvalgi ikki joyda, keyinroq uch joyda: ertalab ma'ruza, tushdan keyin qurilishda, kechasi qorovulchilik, shanba yakshanba mardikorlik..." Ish, ish va yana ish. Pul, pul va yana pul tashvishi bilan band edi. Lekin o'ttiz yillik yugur-yugurdan orttirgani "bo'shang, hech ishni eplay olmaydigan, umri chaqa sanab o'tayotgan, boshqalarga o'xshab bunday yaxshi yashashni ham bilmaydigan", [2022:49] uquvsiz ota va o'ttiz besh yil oldin Moskovda bir yuz yigirma rublga sotib olingan, egasining o'ziga xos "imij"ini yaratib bergan, egasi bilan teng qariyotgan partfelgina bo'ldi, xolos... Xulosa qilish mumkinki, Puankare faqat maqsad emas, vijdon ramzida ham kelgan. Vijdonimizning ko'plab shartlari mavjud. Shu shartlardan o'ta olsak, birma-bir tugunlarni yechib, masalani isbot qilolsak, hayotimiz so'ngida odamiylik cho'qqisini zabt etganimizni his qilamiz. Aksincha bo'lsa, vijdonimizni boy berib qo'ygan hisoblanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ёўлдошев Қ., М. Ёўлдошева. *Рухиятнинг бетакроп жилолари* // <https://kh-davron.uz/>
2. Ёўлдошев Қ. *Ёниқ сўз*. –Тошкент: Янги аср авлоди, 2006.
3. Расулов А. *Танқид, талқин, баҳолаш*. –Тошкент: ФАН, 2006.
4. Каримов Б. *Рухият алифбоси*. –Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018.
5. Sharafiddinov O. *Go'zallik izlab*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 1985.
6. Yo'ldoshev A. *Puankare // Hikoyalar*. –Toshkent: Akademnashr, 2022.

